https://doi.org/10.33190/0027-2833-338-2024-5-005

## МОВА ТА ЇЇ МАЙБУТНЄ

[Рец. на: Селігей П. Українська мова у 2222 році : вступ до лінгвофутурології : монографія. Київ : Академперіодика, 2023. 452 с.]

Монографія Пилипа Селігея «Українська мова у 2222 році: Вступ до лінгвофутурології», як випливає з назви, присвячена розбудові нового для нашої мовознавчої науки напряму, пов'язаного з поняттям майбутнього. Її вирізняє масштаб постановки питання і завдання максимально повно висвітлити ті аспекти футурологічної проблематики, які можуть бути корисними та доречними при дослідженні мови. Тема майбутнього в розвитку окремої мови і мов світу загалом набула актуальності в останні десятиліття на тлі загальних змін у світі, які прийнято називати глобалізаційними. Фокусування на футурологічних сценаріях, на темі майбутнього стало реакцією на високу ентропійність соціального буття, з одного боку, а з другого — на пришвидшений характер соціальних, культурних, кліматичних, географічних процесів у глобалізованому середовищі. Ці явища істотно вплинули на стан мовного універсуму: постійним предметом наукового діалогу в межах мовознавчого дискурсу стали зрушення, що спостерігаються та документуються в лексиці, синтаксисі, фразеології, семантиці та прагматиці окремих мов, а також у різноманітних аспектах функціонування мови в соціумі. При цьому сфера міжмовної взаємодії, у межах якої традиційно вивчалися окремі мовні контакти, лексичні запозичення, гібридні мови, зазнала кардинальних змін, перетворившись на потужний напрям, у якому об'єктом аналізу стали глобальні зрушення у статусах та функціонуванні мов світу та масштабні процеси, зумовлені так званими культурними трансферами.

У цьому контексті закономірно виникає потреба розроблення наукових засад для прогнозування мовних змін та прогнозування мовного розвитку. Автор у цьому питанні займає чітку позицію та доводить тезу про те, що мовне прогнозування має зайняти своє місце в межах предметного поля лінгвістики й стати її повноправним складником.

Уже в першому розділі «Завбачення в житті людини» попри його вступний статус, що «вводить у проблематику», знаходимо висвітлення у лінгвофілософському плані комплексу ключових ідей і тем, що задає проблемі «мова та її майбутнє» філософського звучання: 1) скепсис та упередженість щодо майбутнього; 2) недалекоглядність у житті людини; 3) уява як засіб прогнозування; 4) мета як прообраз майбутнього; 5) можливості вплинути на майбутнє; 6) стратегічне мислення та інтуїція. Безперечно, зміст цього розділу зацікавить і лінгвістів, і представників суміжних наук, оскільки автор у ньому розглядає широкий спектр питань, пов'язаних з поняттям

Цитування: Радзієвська Т. Мова та її майбутнє [Рец. на: Селігей П. Українська мова у 2222 році : вступ до лінгвофутурології : монографія. Київ : Академперіодика, 2023. 452 с.]. Мовознавство. 2024. №5. С. 76–82. https://doi.org/10.33190/0027-2833-338-2024-5-005
Citation: Radziievska T. (2024). Mova ta yii maibutnie [Language and its future]. [Review of the book: Selihey P. Ukrainian in 2222 : Introduction to Linguofuturology : Monograph. Kyiv : Akademperiodika, 2023. 452 p.]. Movoznavstvo, (5), 76–82. [In Ukrainian]. https://doi.org/10.33190/0027-2833-338-2024-5-005
Стаття опублікована за ліцензією CC BY-SA 4.0 (http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/)

майбутнього, його ролі в житті людини та її ментальному світі, при моделюванні свого життя або, якщо вжити популярний термін психології, при самопроєктуванні.

Тут знаходимо екскурс у сферу думок та поглядів на футурологічне знання, що висловлювалися в різні періоди цивілізаційного розвитку представниками тих філософських напрямів, які схилялися до скептичного ставлення до майбутнього як поняття, що впливає на діяльність людини (Марк Аврелій, Г. С. Сковорода, А. Шопенгауер, К. Поппер та ін.). У проєкції на буденне життя подібне ставлення до свого майбутнього стає джерелом численних негативних наслідків, що резюмується в тезі «недалекоглядність — бич людства». Викладаючи свої спостереження щодо мовної поведінки та її логіки, авторові фактично вдалося відобразити деякі поведінкові стереотипи, властиві сучасним носіям мови, які набули поширення в повсякденні практиці. З цього логічно випливає і висновок: «Думання людини про майбутнє відображає ступінь її свободи як особистості. Неможливо діяти вільно, не плануючи своєї життєдіяльності» (с. 28).

В огляді концептуального поля ментальної сфери людини, пов'язаної з майбутнім, значну увагу приділено поняттю уяви та мети, які безпосередньо впливають як на мовленнєву, так і на пізнавальну та фізичну діяльність людини, вони є особливо важливими для всіх видів творчої діяльності. Виклад спостережень щодо цих складників психоментальної природи в життєдіяльності людини закономірно підводить до висвітлення їх зв'язку з поняттями успішності та життєвого успіху, чим ще раз підкреслюється їхній засадничий характер для всіх аспектів діяльності людини.

Не менше значення, на думку автора, мають стратегічне мислення та інтуїція. Стратегічне мислення, яке базується на ідеї конструювання альтернативних моделей розвитку ситуацій, «враховує всілякі варіанти й імовірності, розробляє й обґрунтовує альтернативні сценарії, вирізняє поміж них основні й другорядні, бажані й небажані, більш вірогідні й менш вірогідні» (с. 44). Безперечно, слушним і перспективним є розгляд стратегічного мислення з урахуванням спектра компетенцій сучасного носія мови, сформованість яких розглядається як запорука успішної діяльності в будь-якій сфері: процес формування стратегічного мислення передбачає набуття людиною численних інтелектуальних навичок, зумовлених необхідністю володіти різними прийомами оперування інформацією, їх комбінуванням. Переважання раціонального компонента відрізняє стратегічне мислення від поняття інтуїції — ще одного важливого ресурсу взаємодії людини з майбутнім. Цьому поняттю, одному з базових для футурологічних студій, присвячений цікавий екскурс, де воно розглядається в проєкції на види діяльності ускладненого і виражено творчого характеру та вимагають від фахівця високого рівня підготовки та особливі здібності.

Можна сказати, що цей вступний розділ задає систему координат для формування лінгвофутурології з акцентом на антропологічному векторі, центральному для сучасної лінгвістики, згідно з яким основний фокус дослідницької уваги припадає на мовленнєву діяльність та роль суб'єкта в ній, на його здібності, навички, уміння, компетенції. Можна без перебільшення стверджувати, що автор послідовно проводить думку про те, що сучасна цивілізована людина — це людина, в ментальному світі якої значне місце відводиться «роботі з майбутнім» — плануванню, прогнозуванню, діяльності «на випередження».

Два наступні розділи «Футурологія як наука» та «Світ нашого завтра очима футурологів» присвячено характеристиці предметного поля футурології на сучасному етапі її розвитку та предметно орієнтованих футурологічних студій, спрямованих на виявлення основних тенденцій розвитку в економіці, екології, штучному інтелекті, інформаційних обмінах, освіті та культурі в глобальному світі. Тут значну увагу приділено методологічним питанням, особливо актуальним для періоду становлення будь-якої галузі знань. Спираючись на доробок сучасної логіки, методології науки, філософії, автор докладно висвітлює різницю між науковим і ненауковим прогнозуванням. Серед основних методів, які бере на озброєння сучасна футурологія, виділено методи історичної аналогії, екстраполяції, експертної оцінки, моделювання, сценарний метод (створення сценарію майбутнього), які застосовуються як відокремлено, так і в комбінаціях  залежно від мети дослідження, оскільки кожний метод має свої переваги та обмеження.

Не менш істотними для коректного проведення футурологічних досліджень є методичні принципи: це принцип системності (комплексності), пов'язаний з вимогою враховувати той широкий контекст, у якому функціонує об'єкт прогнозу, принцип безперервності, який передбачає періодичне уточнення, та принцип перевірки, тобто верифікації, зумовлений необхідністю підвищувати обґрунтованість і неупередженість прогнозу (с. 88–93). Важко не погодитися з тим, що в кожній соціально-економічній сфері (економіка, медицина, військова справа тощо) наукове прогнозування має свою специфіку, а щодо мови і процесів мовного розвитку воно опиняється перед надскладними завданнями. Тому не дивно, що численні мовні прогнози минулих періодів, які висловлювалися поважними й авторитетними вченими, що склали собі ім'я в науковому світі, все ж таки не справдилися. Цікавий екскурс в історію таких прогнозів читач знайде в підрозділі «Нездійснені мовні прогнози: уроки дає історія», який містить репрезентативну добірку фактів з історії різних мов (фінська, російська, чеська, англійська, українська, ідиш, іврит), які демонструють непередбачувані повороти в історії розвитку мов і мовних ситуацій в світі. Закономірно у цьому контексті звучить висловлення про те, що «мовне прогнозування нагадує задачу з багатьма невідомими. Навіть у кращому разі прогноз матиме ймовірнісний, багатоваріантний характер» (с. 131).

На думку автора, до головних завдань мовного прогнозування належать: «передбачати стан мов у близькій, середній і віддаленій перспективі; моделювати суспільні процеси, які до цього стану можуть при(з)вести; розпізнавати загрозливі тенденції в житті мови, особливо на ранніх стадіях, коли мовна спільнота їх ще не відчуває, але вже могла б їм протидіяти; розробляти сценарії мовної політики, спрямовані на оздоровлення мовної ситуації, кращe функціонування та збереження національних мов» (с. 131). Уведення цієї проблематики до сфери лінгвістичної науки значно розсуває межі її предметного поля. Водночас реалізація спектру цих складних наукових завдань потребує створення колективу (-ів) високопрофесійних фахівців, які володіють навичками експериментальної роботи, мають міждисциплінарну підготовку та здатність мислити нестандартно. Незалежно від того, чи вирішує лінгвіст завдання внутрішнього (структурного) або зовнішнього прогнозування, перед ним в обох випадках виникає проблема оперування великими масивами даних, конкретне наповнення яких часто визначається чинниками немовного, зовнішнього щодо мовної субстанції, характеру. Звичайно, без опису

цих чинників (серед них — збройні конфлікти, перенаселення Землі, екологічні проблеми, зміна клімату, штучний інтелект, розмивання національної державності, роботизація та ін.), докладно схарактеризованих у книжці (с. 137–208), важко осягнути всю складність вироблення адекватного, виваженого ставлення до проблем мовного розвитку та його наукового прогнозування.

Окреме місце в рецензованій монографії займає її четвертий розділ «Світова мовосфера: присмерки чи досвітки?», у якому автор розглядає низку пов'язаних із сьогоденням питань, що набули актуальності у глобальному масштабі. Центральною темою цього розділу стала одна з широко обговорюваних у соціолінгвістичних студіях тема конкурування мов у світі, розвиваючи яку П. Селігей відтворює панорамну картину мовного життя, сповнену драматизму та напруження. Тут відображена специфіка та різноманітні колізії, що виникають при білінгвізмі, диглосії, в ситуаціях дво- та багатомовності у різних регіонах світу. Дослідник висвітлює особливості мовних ситуацій у країнах Північної Європи (Нідерланди, Швеція, Норвегія, Данія, Німеччина), в Україні, Білорусі, Ірландії, Франції, країнах Азії (Китай, Сингапур, Таїланд). Конкурування мов у них зумовлене численними соціально-економічними обставинами, які набувають для носія мови статусу імператива та не залишають альтернативи: йдеться про експансію англійської мови в сферах підприємництва, освіти, науки, техніки, цифрових технологій. Читач знайде тут кілька таблиць, що подають кількісні характеристики мов світу за останні чотири роки, вони стосуються порівняння мов світу 1) за часткою веб-сайтів, 2) за часткою користувачів інтернету, а також за кількісними показниками мовних розділів Вікіпедії. Завдяки наочності ці таблиці дають читачеві можливість побачити співвідношення між мовами в їх функціонуванні в цифровій сфері (с. 224–225).

Попри розширення останнім часом мовного діапазону в інтернеті, появу сайтів та інших інтернет-продуктів турецькою, японською, арабською, іспанською та іншими мовами англійська залишається безперечним лідером цієї сфери. Її домінування в глобалізованому світі не можна заперечувати, а наслідки, що випливають з цього факту, охоплюють майже всі аспекти культурного, економічного, соціального життя сучасної людини, в одних випадках зменшуючи рівень її свободи, а в інших, — навпаки, відкриваючи певні можливості. Тому абсолютно логічним видається висновок автора щодо сучасних перспектив розвитку національних мов: «якщо нинішні глобалізаційні тенденції не зміняться, близько 90 % з них (національних мов — *Т. Р.*) приречені на забуття вже до кінця XXI ст.» (с. 227).

Ще однією з важливих проблем, яку П. Селігей докладно висвітлює, пропонуючи в цьому розділі велику добірку цікавого фактажу, є з'ясування того, у чому полягає феномен міжнародної або світової мови. Спираючись на доробок тих дослідників, які створювали певні класифікаційні моделі мов світу у вигляді структури з заданим вертикально-ієрархічним відношенням, з виділенням таких класифікаційних понять, як «велика мова», «регіональна мова», «державна мова», «офіційна мова», автор ретельно аналізує властивості й ознаки мов, що набули статусу міжнародних. Деякі з них пов'язані з параметрами, які можна вважати необхідними, але які часто не є достатніми. Це такі параметри, як комунікативна потужність, унормованість на всіх структурних рівнях, демографічна потужність, наявність тривалої писемної традиції, достатній рівень наукового опису, розроблення методичного забезпечення для викладання. Не менш вважливими виявляються й інші параме-

три: поширеність на кількох континентах, статус офіційної в провідних міжнародних організаціях, висока цінність як джерела сучасних знань, велика кількість тих, хто вивчав мову як другу (с. 238).

А для світової мови, на думку автора, необхідна умова її загальносвітової поширеності. Розвиваючи ідеї О. Б. Ткаченка з цього приводу, автор погоджується з тим, що світова мова — це своєрідний спільний знаменник мовного життя людства (с. 240), але лише на певний період, що виразно демонструє екскурс в історію функціонування мов у різні історичні періоди. Так, мовами міжнародного спілкування, що мали панівний домінантний статус у різні періоди історії людства, були шумерська, аккадська, хетська, давньогрецька, латина, санскрит, веньянь, які припинили існування як живі мови та перетворилися на об'єкти мовознавчих досліджень. Інші мови залишаються в групі мов з міцними міжнародними позиціями.

З метою вивчення сучасного феномену англійської мови як найпопулярнішої іноземної мови, що фактично може бути названа всесвітньою мовою нашого часу, розглянуто різноманітні аспекти її функціонування та ставлення до неї в різних регіонах світу. Водночас динамізм мовного життя не заперечує можливості альтернативних шляхів розвитку мовних ситуацій, у зв'язку з чим П. Селігей визначає три ймовірнісні сценарії, які розкривають довготермінові перспективи щодо статусу англійської мови: 1) англійська мова стає світовою і монопольно втримує цей статус необмежено тривалий час; 2) у процесі поширення англійська мова розпадається на окремі мови; 3) англійська збереже цілісність, але занепаде як міжнародна мова. Кожний з цих сценаріїв характеризується певною ймовірнісною оцінкою, відповідно, — 20%, 35% та 45%, а їх реалізація, звісно, залежить від комплексу чинників, які здійснюють різноспрямований вплив на мовну ситуацію в світі.

У цьому ж розділі знаходимо розгорнуті характеристики тих мов, які можна вважати конкурентками англійської — китайської, іспанської, арабської, та характеристики менш демографічно потужних мов — французької, російської, гінді, індонезійської, суахілі, які розглядаються під кутом зору їх перспективи на роль мов міжнародного спілкування. Значна за обсягом інформація щодо особливостей функціонування цих мов, їх правопису, діалектного розмаїття, їх географічної специфіки, ставлення до них носіїв цих мов, культурних колізій, що виникають усередині мовних спільнот, соціальних, релігійних реалій життя, у яких перебувають мови та їхні носії, без усякого сумніву, зацікавить кожного небайдужого читача. Проте ця інформація важлива також і з практичного боку. Вона необхідна для планування навчального процесу в Україні і, на думку автора, набуває актуальності у зв'язку з завданням перегляду пріоритетів у сфері викладання іноземних мов.

При розгляді питання про важелі впливу на функціональний стан певної мови істотну увагу приділено тим умовам, які забезпечують життєздатність та життєстійкість мови — кількість носіїв, спосіб розселення мовної спільноти, наявність розвиненої літературної мови, багатофункційність, наявність державного статусу та ін. Автор переконливо відстоює думку, що запорукою успішного розвитку мови в наш час є цифрове забезпечення мови, яке передбачає постійну й інтенсивну роботу над вдосконаленням систем машинного перекладу, пошукових та інших систем, що працюють з мовною інформацією, загалом цифрову оснащеність (с. 306–311). Висловлена позиція, що логічно випливає з попередніх міркувань, заслуговує на широку популяризацію та оприлюднення не лише серед наукової спільноти.

Хоча в попередніх розділах при розгляді теоретичних і практичних аспектів мовного життя українська мова не залишилася поза увагою, в останньому розділі монографії «Українська мова: прорив у майбутнє» їй як основному предмету обговорення належить центральне місце. При розгляді мовної динаміки авторові вдалося не лише наблизитися до глибокого розуміння процесів і явищ, які спостерігають дослідники, але й знайти потрібну тональність для відображення складних, суперечливих, часто різноспрямованих тенденцій. Читач цього розділу отримує розгорнуту картину динаміки української мови з деталізованими описами кожного структурного рівня.

Визнаючи, що зрушення на фонетичному рівні не варто очікувати в найближчі періоди, мовознавець констатує: « <…> зростає його системність: змінюється частотність уживання деяких фонем, набувають більшої регулярності закономірні морфонологічні чергування, в окремих словах поступово пересувається наголос тощо» (с. 325). При цьому вартим обговорення є також різноманітні аспекти фонетичного варіювання, оскільки розмовні варіанти вимови деяких лексем можуть набувати статусу потенційних кодифікованих одиниць. У присутності латинської графіки як мовної реалії сьогодення П. Селігей вбачає зародження режиму співіснування двох абеток з паритетними ролями, утім явище «подвоєння» алфавітного ресурсу, насправді, потребує всебічного вивчення та експертної оцінки з позицій психолінгвістики та дитячої педагогіки.

Численні зсуви на морфологічному рівні (зниження флективності, посилення аналітизму, «криза» у відмінковій системі), часто викликані вживанням лексичних одиниць певного типу, запозиченнями, абревіатурами, поширеними юкстапозитами, — одна з виразних ознак сучасного функціонування української мови, — і розглядаються як вияви активних процесів, що набирають обертів. Наростання аналітичних рис охоплює й синтаксичний рівень. Крім цього, до провідних тенденцій синтаксичних змін належить урозмовлення, більша розчленованість, більша стислість, спрощення системи пунктуації (с. 341), у чому вбачається вплив комп'ютерного дискурсу та практики спілкування в соцмережах.

Звичайно, одиниці лексичного рівня, який з усіх структурних рівнів найбільше залежить від зовнішніх впливів, можуть стати привабливим об'єктом для прогнозів, передбачень та міркувань про майбутнє. Тенденції в лексиці мають різноспрямований характер — одні групи одиниць переходять з активного запасу в пасивний, інші — навпаки. Так, спостерігається тенденція до виходу з ужитку питомої української лексики, водночас словарний склад мови збагачується за рахунок спеціальної лексики, англійських запозичень і новотворів. Серед динамічних явищ лексичного рівня — виражені тенденції в сфері номінації (за умови існування альтернативних номінацій одного об'єкта) — лексична компресія, усічення часто вживаних слів, універбація, абревіація. Стрижневою, на думку автора, проблемою для майбутнього української лексики буде співвідношення питомого та запозиченого, оскільки збільшення частки англізмів у сучасному мовленні, особливо молодшого покоління мовців, стало ознакою нашого часу і приводом для твердження про початок формування українсько-англійського суржику.

Говорячи про еволюцію стилів української мови, автор звертає увагу на більшу присутність у соціальній комунікації усно-розмовного мовлення, його засобів та вироблених стереотипів у зв'язку з загальною демократизацією життя. Усвідомлення цієї реалії нинішньої мовної практики відкриває

вкрай важливу і для суспільства, і для мовознавчої спільноти тему для обговорення. Це тема мовної норми та її антиподу — мовної анархії. Вона знаходить цікаве й виважене висвітлення у зв'язку з іншими суміжними проблемами — такими, як прогрес мови, цілісність мовної системи, життєстійкість мови. Але водночас породжує і низку запитань, якими рясніє цей підрозділ монографії. Загалом можна твердити, що авторові вдалося тут діагностувати проблемну зону об'єкта аналізу, а це відкриває нові перспективи для дослідження.

Безперечно, цінною для розбудови засад лінгвофутурології є спроба моделювання майбутнього української мови, яка здійснюється шляхом розроблення трьох сценаріїв її розвитку. Це песимістичний сценарій, основним лейтмотивом якого є послідовна деградація мови; оптимістичний сценарій, у ході якого передбачаються радикальні позитивні зміни, саморозквіт мови; та реалістичний сценарій, основною ідеєю якого виступає стабільний розвиток. Не можна не погодитися з висловленими тезами про те, що реальний сценарій здатний здійснитися лише за певних умов. До них належать: 1) цілеспрямована мовна політика, 2) уникнення демографічної катастрофи; 3) розбудова сучасної економіки; 4) збільшення комунікативної потужності української мови; 5) піднесення її престижу (с. 377). Усі ці умови схарактеризовані у розділі з великою деталізованістю та ґрунтовністю, у ньому вибагливий читач може знайти найновішу інформацію щодо концепцій провідних фахівців світу, які обговорюються, дискутуються та аналізуються на сторінках монографії. Чимало думок, тверджень, висновків, висловлених тут автором, заслуговують на поширення в медіа-ресурсах, мовній та науковій практиці та мають бути враховані при створенні підручників.

Отже, монографія П. Селігея, знаного україніста, започатковує новий напрям лінгвофутурологічних студій та відкриває нові дослідницькі перспективи. Узагальнення досвіду представників різних наукових шкіл, уведення в науковий обіг малодоступних матеріалів та фактів, розроблення засад і методів лінгвофутурологічного аналізу, високий рівень аргументації роблять рецензовану працю помітною подією в нашому науковому середовищі. Вона створює прецедент нового погляду на звичні явища, істотно розширює межі предметного поля науки і, безперечно, є серйозним внеском у сучасне українське мовознавство.

**Тетяна РАДЗІЄВСЬКА**
Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України
вул. Грушевського, 4, Київ, 01001, Україна
Електронна пошта: t.v.rad@ukr.net
https://orcid.org/0000-0003-2871-2395

**Tetiana RADZIIEVSKA**
O. O. Potebnya Institute of Linguistics, National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine
E-mail: t.v.rad@ukr.net
https://orcid.org/0000-0003-2871-2395

## LANGUAGE AND ITS FUTURE

[Review of the book: Selihey P. Ukrainian in 2222 : Introduction to Linguofuturology : Monograph. Kyiv : Akademperiodika, 2023. 452 p.]